

10. Karinthy Frigyes jelenete.

Minden író váltsa ki arcképes igazolványát az Írók Gazdasági Egyesületében (Rákóczi út 90).

Így készítette elő az IGE és a könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete a Margitszigeti Íróhetet; példáját ma is figyelemre méltathatjuk.

M. PÁSZTOR JÓZSEF

PRO MEMORIA

LAKATOS LÁSZLÓ

Pro memoria. Emlékeztető. Lakatos Lászlóra. Magyar író, újságíró, műfordító volt. 1881. júl. 17-én született Budapesten. 1944. febr. 13-án, negyven évvel ezelőtt halt meg Dél-Franciaországban, Nizzában. Ma már alig emlékeznek rá. Pedig, ha élete, munkája alapján csak egy lábjegyzet a magyar irodalomtörténetben vagy egy címszó az *Irodalmi Lexikon* II. kötetében, mégiscsak része a magyar irodalom, a magyar publicisztika történetének. Emlékezzünk rá, amíg van tanú, aki emlékezhet, emlékeztethet. Úgy vélem, én vagyok az utolsó autentikus tanú: a fia. 66 éves vagyok. Ma még emlékezhetek. Ki tudja meddig? Ezért kellett most megírnom ezt a pro memoriát.

1

Lakatos László 63. életévében hunyt el. Sok mindenben része volt. Átélt két világháborút (a másodikba behalt), két forradalmat, egy ellenforradalmat (ebből ennyi is sok volt).

Egy olyan korszakban volt fiatalember, amikor az ország lakosságának (Horvátországot nem számítva) csak 55%-a volt magyar, de Budapest, ez a magyar–német település tiszta magyar várossá vált. Az ország gazdasági és szociális struktúrája elavult volt. A magyarországi „porosz út” miatt nem is lehetett más. A liberális-konzervatív, polgári-feudális rendszer jó adag középkort konzervált. Bár az osztrák és cseh ipar jóval fejlettebb volt, a kettős Monarchia mégis magán viselte az elmúlás bélyegét. Létrejött a Mátrai-paradoxon: ebben a képtelen államalakulatban jelentős szellemi teljesítmények születtek. E vonatkozásban a kettős Monarchiának nem kellett szégyenkeznie. Ebben a miliőben lett író, újságíró Lakatos László, aki tagja volt — Horváth Zoltán szavaival (*Magyar Századforduló*, Bp. 1961) — a második magyar reformnemzedéknek.

Apám családjáról és fiatalságáról nagyon keveset tudok, csak annyit, amit néha elmesélt. Ez is inkább csak egy-egy szűkszavú mondat, utalás volt. Nagypapja, az én dédapám (a nevét sem tudom) már Pesten élt. Mint sok akkori pesti lakos, keverte a németet a magyarral, de zsinóros magyar ruhában járt és 1848–1849-ben nagy híve volt Kossuth Lajosnak.

Apai nagypapám egy cipőgyár utazó ügynöke volt. Nagyon fiatalon, 48 éves korában halt meg, 1892-ben vérmérgezésben. Úgy látszik, ez súlyos seb volt édesapám lelkén. Apja emlékét egyetlen ifjúsági regényében örököltette meg. A könyv címe: *Atyám* (Bp. 1920). Meghatóan szép írás.

Az evangélikus gimnáziumba járt, mely akkor az egyik legjobb iskola volt Budapesten. Négy év múlva azonban kivették onnan és felsőkereskedelmibe írták, mert anyja és mostohaapja úgy vélte, hogy a gimnázium csak úri fiúknak való, a felsőkereskedelmi viszont az életre nevel.

Így apám sohasem járhatott egyetemre. Autodidaktaként vált kora egyik legműveltebb emberévé.

Katonaként a szolnoki gyalogezredben szolgált. Egy időt Pesten töltött, és nemegyszer említette, hogy jól bírta a menetgyakorlatokat Pesttől Budafokig és vissza. Enyhe öngúnyjal mondta, hogy ennek ellenére ő volt a kettős Monarchia legrosszabb katonája. Az egy éves szolgálat után büntetésből még fél évet benntartották.

Ezután a családi krónika szerint magántisztviselő volt a Generalinál. (Az Assicurazioni Generali olasz biztosító intézet magyar leányvállalata, az egyik legjelentősebb magyar pénzügyi, illetve biztosító intézet az időben.) Ezt a munkát szívből utálta. Azt is hallottam egy nálam jóval idősebb kollégámtól (már nem él), hogy a Munkásbiztosító Intézetnél lett volna tisztviselő.

Az azonban tény, hogy mindig író, újságíró akart lenni. Először külső munkatársként küldte be cikkeit, melyeket közöltek is. Rövid idő múlva már belső munkatárs, hivatásos újságíró.

1903-tól a Pesti Hírlapnál dolgozik, 1907-ben már a Pesti Naplónál találjuk. A lap külpolitikai rovatvezetője mindössze 26 éves korában. Többet nem is hagyja el a Pesti Naplót (kivéve a Tanácsköztársaságot, amikor a Magyarország munkatársa), amíg 1939-ben a Horthy-kormányzat meg nem szünteti a lapot, ő meg végleg emigrációba vonul. Az *Irodalmi Lexikon* szerint a Világ szerkesztője volt. A Világ azonban

csak 1910-ben indult, s ha a lexikonnak igaza van, úgy Pesti Naplóbeli működése ekkor egy rövidebb időre megszakadt. Erről apám soha nem beszélt. Írt a Huszadik Század c. radikális társadalomtudományi folyóiratba és a Szociáldemokrata Párt Szocializmus c. elméleti lapjába is.

A század elején a Pesti Napló tulajdonosa és főszerkesztője Surányi József volt. Később Hatvany Lajos vette meg a lapot. Apám mindig elismerte Surányi szakmai tudását, az ő igazi főszerkesztője azonban Hatvany Lajos volt, akihez nemcsak a szakma közössége fűzte, hanem a kölcsönös tisztelet is. Hatvany a háború alatt még egy havi folyóiratot is kiadott: Esztendő címen. Apám ebbe is írt igen szép tanulmányokat. Legjelentősebb a *Prágai utazás* című (1917). Az Esztendő nem annyira havi folyóirat volt, inkább havonta megjelenő nagyon színvonalas esszé-kötet.

Hatvany 1919-ben Bécsbe emigrált. Itt felkereste Mester Sándor, a Pesti Napló egyik munkatársa, azzal, hogy meg akarja venni a lapot. Hatvany, aki szerette Mestert, fillérekkért odaadta neki. Mester azonban nem magának vette meg, hanem Miklós Andornak, aki így „ingyen” lett egy hármas lapkonszern ura. Az övé volt az általa alapított Az Est (déli lap), a Pesti Napló (reggel megjelenő hírlap) és az egykori Függetlenségi Párt orgánuma, a Magyarország, melyet este küldött az utcára.

Így Lakatos László is az Est lapkonszern munkatársa lett. Általában hetenként háromszor írt név nélkül vezércikket Az Estbe, vasárnapi vezércikket adott le a Pesti Naplónak (mely vasárnap több vezércikket közölt). Egy évig a Magyarországot szerkesztette.

Az Est lapkonszern létrejötté előtt, még 1912-ben Lakatos László és Mester Sándor szervezte meg a Pesti Naplónál az első magyar újságíró-sztrájkot. Mint Dersi Tamás megemlékezik róla (*A rejtélyes doktor*. Bp. 1964), a sztrájk elnyerte a Magyarországi Szociáldemokrata Párt támogatását is, mely dr. Mikes Lajost küldte ki, hogy segítsen a sztrájk szervezőinek.

Mikes Lajos és Lakatos László 1919-ben találkozott újra a Marx-fordító bizottságban (lásd Dersi Tamás: Im). Ennek Mikes a vezetője, apám az egyik fordító. Gyorsan ki akarták adni *A tőke* I. kötetét. A bizottság tagjai egy-egy rész fordítását vállalták. A fordítás nagy része el is készült. Azonban sohasem adták ki. Az antant intervenció gyorsabb volt. Az ellenforradalom alatt a kézirat is elveszett.

Lakatos László támogatta mindkét magyar forradalmat (a Tanácsköztársaság mellett írt a Magyarországbán, az Érdekes Újságban, a Vasárnapi Újságban, a Színházi Életben; lásd József Farkas: *Mindenki újakra készül*. Bp. 1959–1962.), s 1919 őszén bujkálnia kellett. Beöthy László bújtatta tízszobás lakásában, utána kicsempészte Bécsbe.

A bécsi emigráció közel egy évig tartott. Úgy tudom, Miklós Andor intézte el, hogy bántatlanul hazajöhessen, és elfoglalhassa íróasztalát a lapkonzernnél.

Lakatos László nemcsak a forradalmakat támogatta, hanem a háború ellen is fellépett. Akkor jött rá, hogy a sajtó milyen nagyhatalom – mesélte –, amikor az utcán sétálva egy közlegény és a menyasszonya (vagy partnere) ment előtte, és azt mondták, hogy Habsburg Károlynak és Pármai Zitának pusztulnia kell. Ezeket a kifejezéseket apám használta, s rövid idő alatt átmentek a köztudatba.

Egy másik emlék. 1917-ben Vázsonyi Vilmost, a Nemzeti Demokrata Párt elnökét nevezték ki igazságügyminiszternek. A haladónak tartott politikus választójogi törvényjavaslata azonban reakciós volt, csalódást okozott, és Vázsonyi megszigorította az 1914-es sajtótörvényt, s a cenzúrát. Apám nagy cikkben támadta meg Vázsonyit, Zsófia főhercegnővel, az egykori kamarilla vezetőjével hasonlította össze. Nem egészen alaptalanul, hiszen Vázsonyi lelkes monarchista volt és maradt. A cikk nemcsak tartalmilag volt példás, formai bravúr is volt. Vázsonyi neve nem is szerepelt benne, csak a végén: „nevezük nevén a gyermeket: Vázsonyi Vilmost.” Az első világháborús Pesten szállóigévé vált ez a mondat.

Eddig tulajdonképpen csak mint újságíróról emlékeztem meg Lakatos Lászlóról (majdnem azt írtam, hogy hírlapíró; szerette ezt a szép magyar szót; kár, hogy úgy kiment a divatból). A szépirodalomba is fiatalon belekóstolt. Első novellás kötete és regénye 1912-ben jelent meg (lásd a cikk 9. pontját). Igen sok tárcát, tárcanovellát, elbeszélést írt, később ezekből kötetek kerekedtek, majd sikeres regények is jelentek meg tollából. Apám nem jókais alkat, nem hömpölyögnek nála vég nélkül a regények, inkább a rövid lélegzetű írások mestere volt. A hangvétel természetesen változott. Eleinte sok a romantika, az érzelem az írásaiban, később ez letisztul, a hangvétel realistább lesz, és több szerepet kap a társadalomkritika, már amennyire az ellenforradalmi-fasiszta Horthy-rendszer alatt erre lehetőség volt.

Molnár Ferenc tanácsára a színpaddal is megpróbálkozott, sikeresen. 1916 és 1938 között darabjait rendszeresen játszották magyar és külföldi színpadokon. (Lásd ennek a cikknek a 9. pontját.) Első darabja egy egyfelvonásos volt Elssler Fanny és Döbrentei Gábor szerelméről (*Bécsi táncosnő*). A Nemzetiben ment. Később a Víg-, a Magyar és a Belvárosi színház háziszerezője, de operettekét és jeleneteket is írt, az utóbbiakat irodalmi kabarék számára.

A két világháború között nehezebbé vált apám élete és tevékenysége. Megszűnt ugyanis a pesti szellemi élet demokratizmusa. Miklós Andor integrálódott a rendszerbe, és munkatársainak, ha fenntartásokkal is, csak mérsékelt liberális hangot volt szabad megütniük.

Ennél balrább nem lehetett menni. Nem lehetett írni a kor, a rendszer nagy problémáiról, nem lehetett szó társadalombírálatról. Ezen a sorompókon csak a Népszava, illetve később Bálint György s a falukutató írók tudtak valamelyest áttörni.

A húszas évek végén apám egy évig a Magyarországnak volt a szerkesztője. Magyar Elek, az előző főszerkesztő túlságos konzervatívizmusa miatt a lap nem ment elég jól. Hogyan lehetne fellendíteni? Legyen az új főszerkesztő a lapkonszern egyik legnevesebb reprezentánsa: Lakatos László. Így is lett. Magyar Eleknek csak a címe maradt meg, és a szobája. Apám pedig igyekezett minél többet szétosztani Miklós Andor pénzéből az újságíróknak. Négy óraker fogta kiutalókönyvecskéjét — mint Dernői Kocsis László leírja (*Politikusok és kalandorok*. Bp. 1973) —, és minden rokonszenves és vékonypénzű újságírónak kiutalt valamit. Persze talán nem kellett volna, hiszen volt fix-fizetésük. Miklós Andor csak egy év múlva kapott észbe, hogy nőnek a honorárium-költségek, ám a lap nem megy jobban. Így Lakatos László Zilahy Lajosnak adta át a váltóbotot. Dernői Kocsis szépen emlékezik meg Lakatos László búcsúszavairól: „Ha ez alatt az egy esztendő alatt nem csináltam volna mást, csak hogy magából újságírót faragram — mondta Dernői Kocsisnak —, ez is eredmény. De vegye tudomásul, hogy ez szép mesterség. És ezt még ebben a rohadt országban is lehet becsületesen csinálni.” Nem kell magyarul, hogy a rohadt ország Horthy országa volt.

Az Est lapkonszernnél sem mentek fényesen a dolgok. Hogyan is? Hiszen jött Gömbös, Darányi, Imrédy! A fasizmus egyre totalisabb lett. Kolozsváry-Borcsa Mihályt, ezt a rossz, részeges vidéki fasiszta újságírót nevezték ki kormánybiztossá és a Sajtókamara elnökévé. Apám attól félt, hogy forradalmi múltja miatt lecsukhatják, és be is zárult előtte a sajtó, amikor 1939 elején a kormány rátette kezét Az Est lapokra. 1939. január 23-án kéthetes turistavízummal Franciaországba utazott. Ezzel elkezdődött második emigrációja, mely haláláig tartott.

4

Milyen volt egy antifasiszta emigráns magyar író sorsa Franciaországban?

Párizsban nem maradhatott. Nem hosszabbították meg a vízumát. Viszont adtak egy jó tanácsot:

— Miért akar Párizsban maradni? Menjen Nizzába, ott az idegekből élnek. Ott meghosszabbítják a vízumát, ameddig csak él.

Így is történt.

1939 augusztus végén édesanyámmal meglátogattuk Nizzában. Ott értük meg a háború kitörését. Daladier beszélt a rádióban. Hogy

mit mondott, arra nem emlékszem. Csak arra, hogy az olasz külügyminisztert elfranciásítva „le comte Sziánó”-nak nevezte. Mulattunk rajta. Máson már nem lehetett nevetni.

Nizza és gondolom, egész Franciaország győzelmi mámorban élt. Úgy vélték, szinte szállóige volt, hogy Hitler lekészte az autóbust. Gamelin, a zseniális hadvezér (annak tartották) megindul, s meg sem áll a Ruhr-vidékig. S akkor vége lesz a háborúnak. A Ruhr nélkül Hitler ki lesz szolgáltatva a szövetségeseknek. Ez a hurrá-optimizmus kísérteties volt, III. Napóleonra és Sedanra emlékeztetett. Most is Sedan lett a vég, illetve a vég kezdete. Hitler ott törte át a francia arcvonalat. Úgy hittük mi is, hogy nem tart sokáig a háború, s Magyarország mint nem hadviselő a béke szigete marad. Micsoda tévedés volt! Amikor néhány nappal a hadüzenet után felszálltam a haza induló vonatra, nem gondoltam arra, hogy soha többé nem látom apámat. Édesanyám velem maradt, és csak 1946 júliusában, az infláció csúcspontján tért haza.

Miből élt Lakatos László Nizzában? Munkavállalási engedélyt nem kaphatott. Író volt, írt. Úgy tudom, hogy angol, amerikai, svájci és francia lapok közölték írásait. Magyar író létére angolul írt.

A háború alatt Nizzában éltek a francia irodalom nagyjai: Louis Aragon, Elsa Triolet, Roger Martin du Gard. Vele egyszer találkozott apám a Városi Könyvtárban. Ebből a találkozásból szép elbeszélés kerekedett: *A lehetetlen úr a Városi Könyvtárban*. (Lásd Magyar Nemzet, 1964. febr. 13.)

Apám nyelvzseni volt. Fiatal korában tökéletesen megtanult németül, franciául, olaszul, végül pedig 55 éves korában Germanus Gyulától angolul is. Nemcsak az oxfordi angolt tudta, hanem járatos volt Shakespeare több évszázaddal korábbi angoljában is. Angolul írt, mert nem volt pénze fordítóra, s jobban tudott angolul, mint az ottani hivatásos fordítók.

Magyar írónak lenni a háborús Nizzában nem volt könnyű feladat. Sokat emésztette magát. Elkeserítették a német háborús sikerek. Csak a kurszki csata után kezdett bízni a szövetségesek győzelmében, és ezért 1943–1944 telén meghosszabbította magyar útlevelét. Haza akart térni a felszabadult Magyarországra. De ez már nem adott meg neki.

Nizza kezdetben megmenekült a megszállástól. Franciaországnak ebben a részében Pétain, Darlan, Laval, egyszerűen a vichy-i fasiszta garnitúra gyakorolta a hatalmat. A fasiszta Franciaországban sem volt jobb, mint másutt. Az angolszászok észak-afrikai partraszállása után 1942 novemberben Mussolini megszállta Nizzát. Érdekes, hogy az olasz fasiszta uralom valahogy lazább volt. Az ottani magyar antifasiszta emigrációban egyedül Lakatos László tudott olaszul, s így minden formalitás nélkül a magyar antifasiszták szóvivője lett. Sok

emberen segített. Ez az időszak sem tartott sokáig. Mussolinit leszavazta a fasiszta nagytanács, s a király leváltotta (1943. júl.). Hitler erre — többek között — úgy reagált, hogy megszállta az olaszok franciaországi zónáját. 1943—1944 telén Göring és Himmler lent járt a déli zónában, hogy kitanítsa a Gestapót, miként kell az anti-fasiszta emigránsokat összefogdosni. Szüleim nem mertek otthon maradni bejelentett, bérelt lakásukban. Bejelentés nélkül egy francia munkácsoládnál töltötték az éjszakákat. Ez a tél Magyarországon enyhe volt, a francia Riviérán hideg. Apám meghűlt, és éjszaka köhögő-rohamok kínozták. Hogy ettől szabaduljon, altatóval aludt. Az 1944. február 12-ről 13-ra virradó éjszakán légítámadás volt. A riadóra felébredt, gyöttrő köhögés jött rá, ami szívrohamot váltott ki. Orvost nem lehetett hívni, mert attól tartottak, hogy az illegális helyzetet bejelent a Gestapónak. Így apám orvosi segítség nélkül maradt, és hajnali háromkor meghalt szívembóliában.

A magyar írókat, újságírókat akkoriban úgy temették, hogy a koporsót a Jókai-lepellel takarták le. Itt azonban erre nem volt mód. De a temetés nemzeti üggyé vált. Eljött a temetésre az egész magyar nizzai antifasiszta emigráció. A Jókai-leplet piros-fehér-zöld szalaggal pótolták, ezzel a szöveggel: „Hazánk nagy írójának. Szeretettel MFMK.” Ez a rövidítés a franciaországi magyar függetlenségi mozgalmat takarta, melyet Párizsban Bölöni György vezetett.

Lakatos László sírja ma is Nizzában van az északi temetőben. Minden hat évben meghosszabbítom a sír-koncessziót. De mi lesz, ha én már nem élek?

A nizzai időszakhoz még csak annyit, hogy a hazai lapokról sem fedkezett meg apám. Nizzában is magyar író maradt. Eleinte az Újságnak írt. Makai-Petrovics György főszerkesztő minden cikkét közölte, amíg a Sajtókamara közbe nem szólt. Ezután a 8 Órai Újság, Bethlen István fiának a lapja következett. Szívesen látták minden cikkét, amíg ide is meg nem érkezett a Sajtókamara letiltása. Végül haláláig A mai nap (főszerkesztő: Hegedüs Gyula) és a Független Magyarország következett (főszerkesztő: Mihályfi Ernő volt). A cikkeknek ismétlődő alcíme volt: *Nizzai levelek*. Mindketten még posztumusz cikket is közöltek tőle a német megszállásig. Akkor megszűnt az egész magyar baloldali sajtó.

A halálhíre csak 1944. február 26-án érkezett meg Pestre. A háborús posta és hírközlés lassan járt.

5

Milyen ma Lakatos László megítélése? Úgy érzem, ez nem az én feladatom, de elmondhatom néhány gondolatomat.

Jó novellista volt, finom rövidebb lélegzetű regényeket írt, darabjai a színpadi technika kitűnő ismeretéről tanúskodtak. Mégis az újság-

írás, annak legkülönfélébb műfajai álltak hozzá a legközelebb. Par excellence újságíró volt; mint Kellér Andor írta: az újságírás Ambrus Zoltánja. (Kellér Andor: *A titkos lakó*. Bp. 1964.)

Elkötelezett humanistaként szemben állt a Habsburg-, majd a Horthy-rendszerrel. 1920 végétől 1939 elejéig azonban nem mondhatta ki igazán a véleményét. Ennek állásvesztés, kiközösítés, talán börtön lett volna a vége. Hiszen Hatvany is ült egy évet. Ezt nem vállalta. Bizonyára ezért mondta, hogy haladó író ne nősüljön meg, ne alapítson családot. De azért igazságtalanság lenne a polgári társadalom felszínes szórakoztatójának tekinteni! Az írásaiban volt társadalomkritika, a gondolkodásában még több. Talán ezt akarta kifejezni abban a nyilatkozatában, melyet egyszer Az Est hármaskönyvének adott. A kérdést így tették fel:

— Mi a véleménye a jobb-, illetve baloldali művészetről?

A válasz:

— Jobboldali művészet nincs, a művészet mindig baloldali.

Lakatos László élesen támadta a fasiszta irodalompolitikát is. (A toll, 1932. jan. 30.)

Egy író, a toll emberét művei alapján és tevékenysége alapján lehet megítélni. Most néhány szót az utóbbiról.

Az első világháborút, a kezdeti időszakról eltekintve, elítélte, és a sajtó hasábjain harcolt is ellene.

Örömmel üdvözölte az őszirózsás forradalmat. Ő írta róla az egyik legszebb cikket. Molnár Ferencsel, Kosztolányi Dezsővel, Gellért Oszkárral és Jákó Jánossal együtt a Margit-híd hídfőjénél leszaggatták a régi sapkarózsákat és őszirózsákat tűztek a katonák, tisztek gomblyukába. (*A diadalmas forradalom könyve*. Bp. 1918. 78–79.) Harsányi Zsolttal együtt elment az Astoriához a Nemzeti Tanácsot, Károlyi Mihályt üdvözölni. (József Farkas: *Ím*. II. 780–781.) Hatvany Lajos követelte Lakatos Lászlónak, a legtehetségesebb fiatal forradalmár újságírónak a Nemzeti Tanácsba való kooptálását. (Lásd uo. 717.) Ez nem történt meg. Egyik legszebb cikkében keményen elítélte azokat az ellenforradalmár tiszteket, akik kirabolták a Magyarországi Tanácsköztársaság bécsi követségét, és a cikk befejező részében hitet tett a szocialista világforradalom mellett. (*A bécsi gárdisták*. Magyarország, 1919. május 9. Utánközlés: Magyar Nemzet, 1969. febr. 23.) A Marx-fordító bizottságban végzett munkája és más cikkei is a rokonszenvét és támogatását mutatják.

A Horthy-rendszerben is egyértelműen a baloldalon állt. Körzetünkben elsőnek írta alá a Magyarországi Szociáldemokrata Párt ajánlási íveit. Emlékszem, egyszer a 8-as villamoson utaztunk. A parlamentnél két szociáldemokrata képviselő szállt fel: Esztergályos János és Reisinger Ferenc. A kölcsönös nagyrabecsülés hangján beszéltek egymással. Ma is előttem van, hogy Esztergályos és Reisinger egyaránt a munkás-

ból lett politikus egyszerű, dísztelen fekete öltözékét hordta. Amikor leszálltunk a villamosról, apám megjegyezte:

— Ezeknek (tudniillik a magyar szociáldemokratáknak) egy hibájuk van; még doktrinérbek, mint a németek.

M. Pásztor József a Népszabadság 1973. márc 25-i számában érdekes cikket és dokumentumokat közölt (lásd még M. Pásztor József: *József Attila műhelyei*. Bp. 1975. 263.) *József Attila Sallai és Fürst megmentéséért* címmel. József Attila két röpiratot fogalmazott. Az elsőt a Társadalmi Egyesületek Halálbüntetésellenes Szövetségének Statárium elleni Bizottsága, illetve ennek tíz tagja bocsátotta ki. A tíz közül az egyik: Lakatos László. A bizottság röplapját a tíz kibocsátó után néhány nap alatt tízezer rokonszenvező írta alá.

Emlékszem, hogy nemegyszer tett szovjetbarát kijelentéseket, melyeknek mélyebb értelmét akkor mint gyerek nem is fogtam fel eléggé.

Még egy régebbi adalék. Domokos József ír arról, hogy Lakatos László lenn volt Békéscsabán Áchim András temetésén. Ő írt legszembben a halott agrárszocialista vezérről. (Domokos József: *Áchim L. András*. Bp. 1971.) Horváth Zoltán szerint Lakatos László értette egyedül a második magyar reformnemzedékből az agrárkérdés lényegét (Horváth Zoltán: *Magyar századforduló*. Bp. 1961).

6

Jó ismeretség fűzte a kor nem egy neves közéleti szereplőjéhez: politikusokhoz, újságírókhoz, művészekhez.

Lakatos Lászlónak igen meleg kapcsolata volt Károlyi Mihállyal. Barátságról nem lehetett beszélni, hiszen a köztársaság elnöke magasabb szinten helyezkedett el, de a rokonszeny és tisztelet tény volt. Nemegyszer használt apám ilyen kifejezést: „Az én elnököm Károlyi Mihály.” Vagy: „Az én házamban (ez egy háromszobás lakás volt) senki nem mondhat rosszat Károlyi Mihályról”. A rokonszeny kölcsönös volt. Ezt maga Károlyi Mihály mondta 1946-ban édesanyámnak.

Ugyanez volt a helyzet Hatvany Lajossal is. Benne Károlyi Mihály elvbarátját, a finom tollú író, a nagy irodalomtudóst, egykori főnökét tisztelte apám. S ez a kölcsönös baráti kapcsolat, mint egy későbbi beszélgetés tanúsítja, túlélte édesapámat.

Hatvany Lajos, illetve a vele való kapcsolat már átvezet a sajtó szférájába. Hatvany utódaként Miklós Andor, a legnagyobb magyar sajtócézar volt apám főnöke. Őt nem nagyon szerette. Hogy ebben szerepet játszottak ifjúkori élmények? Lehet. Miklós Andor költőként kezdte a Pesti Naplónál, utána közgazdasági újságíró lett. Ez akkor nem volt valami jóhírű tevékenység, hiszen ezen a pályán főleg abból éltek,

amit nem írtak meg. Anélkül, hogy Miklós Andor emlékét meg akar-nám sérteni, tény, hogy rövid idő alatt sok pénzt szedett össze. Abból és Lánczy Leó bankkölcsonéből indította meg Az Estet. Lehet, hogy nem ez volt az averzió oka. Talán az, hogy Miklós Andor liberális ember létre integrálódott Horthy konzervatív, ellenforradalmi, fasiszta rendszerébe. Bár Miklós lapjai liberális hangvételűek maradtak, de ez a liberális ellenzékiesség nagyon mérsékelt, óvatos volt, nem érintette a rendszert. Sokkal jobban kedvelte apám Miklós helyettesét, majd utódját Salusinszky Imrét, aki tehetséges riporternek indult, jól ismerte a szakmát, és emberileg is rokonszenves volt. Salusinszky apám iránti rokonszenvét rám is átruházta. A háború alatt nemegyszer meglátogattam. Mindig szívesen fogadott. Nem sokkal a felszabadulás után hunyt el.

Szeretettel és tisztelettel övezte s a későbbi időkben is nagyra tartotta apám dr. Mikes Lajost. Jó irodalmárt látott benne, aki tudta, mit kell támogatnia, és csalhatatlanul jó ízlése volt. Jól kijött Tápay-Szabó Lászlóval, a katolikus beállítottságú, kissé konzervatív vezető publicistával, a nézetkülönbségek és -eltérések ellenére.

Az igaz jó barátok azonban a következők voltak: Lengyel Ernő, Mihályfi Ernő, Bálint György, Szántó Rudolf.

Lengyel Ernővel, Kemény Simonnal, Szép Ernővel felváltva írták a vezércikkeket Az Estben. Lengyel Ernőnek, a kitűnő barátnak jó tolla volt, és virtuózan használta fel az egyhasábnyi terjedelmet. Emberileg is közel álltak egymáshoz, miként Mihályfi Ernővel is, aki vidéki evangélikus lelkész fiából lett kiváló újságíró (ekkor Az Est szerkesztője, Salusinszky helyettese), majd tiszteletre méltó, elvű antifasiszta politikus.

Bálint György, aki életkora szerint a fia lehetett volna Lakatos Lászlónak, sokat járt hozzánk. Apám tanítványának tartották Bálintot, és ez a kezdet kezdetén bizonyára igaz volt, de — úgy érzem — Bálint később túlnőtt Lakatos Lászlón. Minden, amit írt, bátor volt, szépirodalmi szintű, és éles kritikával párosult. Apám egyszer elmesélte, hogy Bálint György kommunista lett, aminek nagy lelki válság volt az ára, hiszen fel kellett számolnia a nyugati demokráciák iránt táplált minden illúzióját. A Bálint Györggyel való barátság volt talán az egyik legszebb fejezet Lakatos László életében.

Apám Szántó Rudolfot nemcsak tehetséges hírlapírónak tartotta, hanem kommunistának is. Az volt-e tényleg? Ki tudja? Tény, hogy elkötelezett baloldali ember volt. Nem is lehetett jelentéktelen ember, hiszen Thomas Masaryk, az első csehszlovák köztársaság első elnöke nemegyszer fogadta vidéki rezidenciáján. Ez akkor is jelentős tény volt, ha Masaryk korlátaival tisztában vagyunk. Szántó Rudolfot a harmincas évek végén láttam utoljára. Mi lett vele? Nem tudom. Még az *Irodalmi Lexikon*ban sem szerepel. Pedig illene emlékezni rá.

Egyébként Bálint György volt apám egyik utolsó látogatója, mielőtt Franciaországba emigrált. A másik pedig a kitűnő karakterszínész, Keleti László (később érdemes művész lett). Keleti apám *Tizennyolc-évesek* című darabjában tűnt fel. Úgy ragaszkodott apámhoz, mintha a titkára vagy fia lett volna. Mint színházi pártmunkás, sokat beszéltem vele az ötvenes évek közepén-végén. Mindig felsőfokon emlékezett meg apámról. Még olyat is mondott, hogy apám kívülről tudta Proustot. Ez nyilván túlzás, de kétségtelen, hogy Lakatos László kitűnő ismerője és értője volt Proustnak, akárcsak az egész 19–20. századi francia irodalomnak.

Őszinte szeretettel emlékezett Lakatos Lászlóra Hegedüs Gyula is. Apám leveleiből tudom, hogy együtt dolgoztak a Pesti Naplónál. Hegedüst, a lírai költőt a rendőri rovathoz osztották be. Mint riporter egyik nap egy sztrájról számolt be. Lapzárta után apám lehívta a szerkesztőségből, mely akkor a Drexler-palotában volt, fél éjszakát sétált vele az Andrassy úton, és elmagyarázta, hogy a sztrájk nem rendőri ügy, hanem a tőkés társadalom struktúrájából szükségszerűen következik, a tőkés—munkás antagonizmus terméke. Apám Marx alapján — hiszen jól ismerte *A tőkét* — kifejtette a kapitalizmus anatómiáját. Ennek is szerepe volt abban, hogy Hegedüs később közgazdasági újságíró lett. Meggazdagodott és társtulajdonosa lett a Magyar Nemzetnek, majd A mai napnak, ahol később engem is foglalkoztatott. Hegedüs Gyula egyébként a háború alatt pozitív népfrontos szerepet játszott.

Apám nemcsak Marxot, hanem Engelst is jól ismerte, főleg a Neue Zeitben megjelent idős kori írásait, melyek erősen hatottak rá. Több szociológiai tanulmányt is írt. Egyikben párhuzamot vont a balmazújvárosi magyar szegényparaszatok és a dél-bácskai gazdag szerb parasztok között. Ez az írás a Huszadik Században jelent meg (1911). A hetvenes évek elején Erdős Jenőtől megkaptam. Nádasdi Péter (Veres Péter fia) elkérte tőlem, mert emlékezett rá, hogy Veres Péter ismerte ezt a tanulmányt és igen jó véleménnyel volt róla.

Apámat az írók közül Molnár Ferenchez fűzte igazi barátság. Lakatos Lászlót nemcsak Molnár tanítványának tartották, hanem legjobb barátjának is. Igazságtalan volnék, ha nem ismerném el, hogy apám valóban sokat tanult Molnártól színpadismeretben, a színműírás művészetében és mesterségében. Fiatalember korokban sokat voltak együtt. Apám hú társa volt az éjszakai New York kávéházban (ma Hungária), ahol Molnár legjobb írásai születtek. Ő szokta hazakísérni Molnár Ferencet, aki a Margit-híd budai oldalán, a Török utcában lakott. Molnár legendásan gyáva ember volt. Apám egyszer megkérdezte, hogy miért jár mindig éjszaka Pesten?

— A válasz egyszerű — mondta Molnár —, Pesten éjszaka legfeljebb kétezer ember járkal. Annak a fele pedig rendőr.

Egyik éjszaka megállt a Margit-hídon, s visszanézett Pestre, ahol sok lakásablakban még égett a villany:

— A kivilágított ablakok mögött titkos drámaírók ülnek — mondta —, s most írják darabjaikat . . .

Utoljára 1939 február—márciusában találkoztak Nizzában. Szép és enyhe tél volt, kiskabátban jártak. Molnár Amerikába készült. Ígérte, hogy apámnak is küldet Amerikából vízumot. Ez soha nem érkezett meg. Hogy miért? Ki tudja. Ezt a titkot Molnár Ferenc magával vitte a sírba.

Apámnak csak elejtett megjegyzéseire emlékszem Lengyel Menyhérttel és Földes Imrével kapcsolatban. Becsülte mindkettőjüket. Sikeres darabjaikat jónak tartotta. Különösebb barátság nem fűzte hozzájuk.

Fodor Lászlót viszont sikerírónak tartotta, különösebb mélység, irodalmi érték nélkül. Egy sikerdarabot azonban közösen írtak, címe: *Helyet az ifjúságnak!* Pesten háromszázszor ment, ami akkor szinte hihetetlen sikerszéria volt. És hogy külföldön hányszor játszották? Nem tudom. Talán meg sem lehet számolni. A darab ötlete Fodoré volt, a Fodor-ötletet Lakatos László írta meg. Sokan azt hitték, hogy vagyont keresett vele, pedig apám a saját jogdíját örök áron, négyszáz pengőért eladta Marton Sándor színpadi kiadónak. Ez a négyszáz pengő akkor sem volt nagy összeg. Marton viszont csakugyan vagyont keresett a darabbal.

Lakatos László kollégái közé tartozott Az Est lapoknál Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes, s itt dolgozott egy időben Kosztolányi Dezső is. Sokan kérdezik ma tőlem, hogy jó barátok voltak-e? Nem egyszerű a válasz. Móricz Zsigmondnak egész más volt a lelki alkata, habitusa, egyénisége. Nem voltak barátok, de apám ismerte és értékelte minden írását. Megjegyzéseiből néha az volt az érzésem, hogy bár Jókai volt a gyermekkori emlék, Mikszáth pedig az ifjú korának meghatározó élménye, bizonyos vonatkozásban Móriczot elébük helyezte. Az *Erdély*-trilógia volt rá a legnagyobb hatással.

Sokan azt hiszik, hogy Karinthyval jóban voltak. Nem voltak sem jóban, sem rosszban. Karinthy sokkal színesebb egyéniség volt, a pesti humor remek képviselője. De senki nem hitte akkor, hogy részben ezzel válik a magyar irodalom egyik klasszikusává.

Lakatos László főleg a költeményei miatt szerette Karinthyt, és érdekes, hogy ezekről az irodalmi gyöngyszemekről ma keveset beszélnek.

Kosztolányiban nagy költőt látott (joggal), és fiatalkori barátság is fűzte hozzá. Kosztolányi is a század eleji magyar progresszióhoz tartozott. Apámmal együtt üdvözölte az őszirózsás forradalmat. Utóbb azonban az Új Nemzedék hírhedt pardon-rovatával igyekezett októberizmusát levezekelni. Ez folt volt az életén, melyet később őszintén

bánt. Apám nem is róttta fel neki. Ha a barátság nem is újult fel, a tisztelet és a szeretet megmaradt. Lakatos László gyönyörű nekrológban emlékezett meg Kosztolányiról, majd az eredeti regénnyel egyenértékűen dramatizálta az *Édes Annát* (1936).

Szép Ernőt finom verseiért, kedves egyéniségéért nagyon kedvelte. Juhász Gyulával is volt levélváltása. Juhász az egyik szegedi lapban megírta, hogy milyen egy szegedi szerkesztőség élete az első világháború első napjaiban. S az egyik irodalmi vitatéma az volt, hogy Lakatos László Krúdy Gyula tanítványa-e? Apám a cikket szép levélben köszönte meg, melyre nagyon kedves választ kapott. Érdekes, hogy egyszer édesanyám is költői levelet írt Juhász Gyulának, amikor az öngyilkos lett, de akkor még megmentették. Anyám akkor még nem volt Lakatos László felesége. A levél olyan szép volt, hogy felvették a *Magyar szerelmes levelek 1528–1944* című kötetbe (Bp. 1976.), de tévesen Eörsi Júliát tartották a szerzőjének. Péter László helyesbítette is az *Élet és Irodalomban* 1976. jún. 12-én a tévedést. Azt azonban nem tudják, hogy anyám választ is kapott Juhász Gyulától, s nem sokkal 90 éves korában bekövetkezett halála előtt elküldte a költő levelét Szegedre a Móra Ferenc Múzeum irodalmi osztálynak.

Apámnak mintegy ötezer kötetes könyvtára volt. Majdnem kizárólag német és francia könyvek. Magyar könyvet ugyanis keveset tartott meg. Megvette, elolvasta, továbbadta, elajándékozta őket. Egy gyerekkori könyvét azonban végig megőrizte: Petőfi összes verseit. Még két magyar nyelvű könyvre emlékszem, amit nagy becsben tartott: Szabó Ervin kétkötetes Marx–Engels válogatását, valamint Lukács György egy művét, azt hiszem *A regény elméletét*. Mondta is, hogy Lukács a legnagyobb magyar esztéta, irodalomtudós, de külföldön kell élnie (akkor a weimari Németországban élt). A németországi magyar emigrációval kapcsolatban apám egyszer lelkesen mesélte, hogy egy fiatal magyar író olyan darabot írt, amelynek egész Németországban óriási a sikere és a modern idők legjobb magyar történelmi drámája. Hágy Gyula *Isten, császár, paraszt* című darabjáról volt szó.

Apámnak életeleme volt a színház. Nem volt olyan este, hogy ne olvasott volna fel készülő darabjából, ne beszélt volna a magyar színházi élet eseményeiről, a színműírás elméletéről. Mindenkit ismert, akinek köze volt a magyar színházhoz. Egyszer elvitte egy darabját Hevesi Sándorhoz véleményezésre. Hevesit tartotta a magyar drámaelmélet pápájának. Azt a tanácsot kapta, hogy érlelje még, írja át ötször-hatszor.

— Hevesinek igaza van — mondta Lakatos László —, de ha megfogadom a tanácsát, akkor miből élek?

A színházi szakemberek közül a legjobb barát, a nagyra tartott szakember Beöthy László volt. Kellér Andor kiváló regénye (*Bal*

négyes páholy. Bp. 1960) után nehéz újat mondani róla. Erre nem is vállalkozhatok. Mint említettem, ő bújtatta apámat az ellenforradalom elején, és segítette ki Bécsbe. Beöthy—Molnár—Fedák Sári—Lakatos László egy baráti társasághoz tartozott. Sokszor voltak együtt Fedák lakásán, mely az ún. Palatinus-házak legszebbikében volt (kiégett a háború alatt, ma a pártközpont áll a helyén). Apám nehezen tudta megemésztetni, hogy Fedák Sári, aki 1919-ben a nagy május elsejei ünnepség egyik főszereplője volt, toborzott a Vörös Hadseregbe, később viszont antiszemita lett és a legszélsőségesebb fasisztákhoz csatlakozott.

Mint arról a Film—Színház—Muzsikában már írtam — és ezt Neményi Lili is megerősítette —, Lakatos László nagyra tartotta Horváth Árpádot. Nemezszer megfordult a lakásukon. A harmincas években, amikor Horváth Árpád távozott a Nemzetiből (nem állt be Németh Antal csapatába), felkereste apámat a lakásán, és felajánlotta, hogy a mai Népköztársaság útja 69. alatt nyissanak közösen színházat. Lakatos Lászlónak tetszett az ötlet, de nem mert belevágni. Félt az anyagi csódtól. És nem is alaptalanul. Horváth Árpád ezután a debreceni Csokonai Színházat pályázta meg, és meg is kapta. Egy vagyont fizetett rá, de — mint apám mondta — jobb színházat csinált, mint a pestiek. Horváth Árpád tagja lett az illegális Kommunista Pártnak, és 1944-ben megölték a nyilasok. (Apám akkor már nem élt.)

Apám emlékezetem szerint a Belvárosi Színház vezetőivel volt a legjobb viszonyban. Őszinte barátság kapcsolta őket egymáshoz, sőt — úgy tudom — apám nem hivatalos dramaturgjuk is volt. Bárdos Artúrt, a művészeti igazgatót becsülte kulturáltsága, színházi ismeretei, jó ízlése miatt. A színház gazdasági igazgatója dr. Hermann Richárd ügyvéd volt. Amit ügyvédként keresett, a színházra áldozta. A gazdasági titkár tisztét Bárdos sógora: Brachfeld György töltötte be. Ez a két gazdasági vezető nagyon értett a színházhoz, és életüket, minden energiájukat erre szentelték. Lakatos László nagyon megszerette őket.

Apám háziszerezője volt ugyan a Vigszínháznak, a Magyar Színháznak, de itt nem volt olyan baráti a viszonya a vezetőkkel. Csak korrekt viszony alakult ki a háziszerező és a színház vezetősége között.

Csontos Gyula volt apám talán legjobb darabjának, a *Férj és feleség*-nek a főszereplője. Lakatos László őt tartotta minden idők egyik legnagyobb magyar színészének. Alighanem igaza is volt. Somlay Artúrt is értékelte, de nem volt barátság közöttük. Sokkal közelebb állt hozzá Hegedüs Gyula, Törzs Jenő, a fiatal Jávor Pál, Básti Lajos, Bulla Elma, Makay Margit. A színészek becsülték, de félték is tőle. Egy-egy színikritikája eseményszámba ment. Fel is tudott emelni művészeket, de bírált is, ha kellett. Ma is emlékszem, amikor az öltö-

zöben azt mondta Bullának, hogy nagyobb, mint Bergner és Duse. Ez olyan nagy dicséret volt, hogy Bulla el sem tudta hinni.

7

Sokan azt hitték, hogy Lakatos László dúsgazdag ember volt. Ebből azonban egy szó sem igaz. Apám ugyanis nem volt hajlandó adót fizetni az államnak. Nem is fellebbezett. Így az adóhátralék a kamatos kamatokkal hallatlanul magasra nőtt. Apámnak 800 pengő fizetése volt Az Est lapoknál. Ez nagyon nagy összeg volt. De a havi adórészlet 1000 pengőre rúgott. A ráfizetésből éltünk. Állandó vendég volt, szinte családtag nálunk a végrehajtó. Ma is emlékszem a nevére. Egy Szászy-Kovács nevű irodalombarát, tönkrement dzsentri volt. A végrehajtást csak úgy lehetett olykor elodázní, hogy apám rendszeresen szerzett a végrehajtónak színházi szabadjegyet. A lyukakat pedig csak uzsorakölcsönökkel tudta betömni. Uzsorás több járt a lakásban, mint vendég.

Egyszóval úgy élt, mint Karinthy. Úgy látszik, akkor ez volt a magyar írók sorsa. Külföldre is csak úgy tudott eljutni, hogy az IBUSZ hirdetésekért nagy összegekkel tartozott a lapnak. Amit az IBUSZ nem tudott kifizetni, azt a munkatársak utazták le, ingyen. Nem voltak ezek nagy utak, csak a szomszéd országokba vezettek: Ausztriába, Csehszlovákiába, Jugoszláviába. Egy-egy olasz útra csak nagy ritkán került sor. Franciaországba csak élete végén jutott el, s nem mint turista, hanem mint antifasiszta emigráns. Ott is halt meg. Hiába hosszabbította meg az útlevelét, hogy hazajöjjön a felszabadult Magyarországra. Ezt már nem érte meg. Pontosan egy évvel Budapest felszabadulása előtt hunyt el.

8

Lakatos Lászlóról nem sokat írtak, de többet, mint az ember gondolná.

Az *Irodalmi Lexikon* II. kötete szerint a Nyugatban Ignotus (1912), Schöpflin Aladár (1925, 1928, 1936, 1937), valamint Kárpáti Aurél (1937) írt róla. Vajthó László a Protestáns Szemlében két tanulmányban foglalkozott vele (1929, 1937), Rédey Tivadar pedig a Napkeletben (1933).

Ezen kívül még a következő írásokról tudok. Helyet kapott Benedek Marcell *Délsziget* c. irodalomtörténeti kötetében (1928; második kiadás 1948). Schöpflin Aladár 1919. jan. 12-én a Vasárnapi Újságban írt Lakatos Lászlóról. Kardos László *A magyar mártír írók* c. antológiában emlékezett meg róla Cserépfalvi 1947, Berczeli A. Károly pedig *S két szó között a hallgatás* c. kötetben (Bp. 1970). Kellér Andor az

Esti Hírlapban *Idővásárlás* címmel írt Lakatos Lászlóról elbeszélést, s ez megjelent *A titkos lakó* c. kötetében is. (Bp. 1962) Ez volt az *Ismeretlen ismerősök (Nehéz idők)* c. rádióműsor bevezetője. Én a Világban emlékeztem meg róla *Az író halála* címmel 1945-ben, Antal Gábor pedig a Magyar Nemzetben (1969 és 1971). Lakatos László szerepel Nemeskürty István irodalomtörténetében is (1984).

Ezek a legfontosabb megemlékezések.

9

Lakatos László műveinek bibliográfiáját nehéz összeállítani, szinte lehetetlen. Krúdy Gyulához hasonlóan egyebet sem csinált, csak írt. Negyven esztendő alatt néhány ezer cikke jelent meg (sok cikk név nélkül). Ebben az összeállításban csak a legfontosabb művekről igyekszünk áttekintést adni.

Regények: *Tavaszi játék* (1912); *Ega pesti leány története* (1913); *Konstantinovics Konstantin* (1916); *Ruth könyve* (1917), *Julie* (1917) (ez a két regény egy kötetben jelent meg); *Egy válópör története* (1918); *Hamupipőke* (1918); *Bazilidesz Éva* (1918); *A teve* (1926); *Egy okos lány története* (1928); *A jövő házassága* (1928); *Angoramacska* (1929); *Egy éjszaka története* (1929); *Cézár csodálatos élete* (1929); *Bosszú* (1941); *Dr. Clive operál* (é.n.).

A nizzai időszak meg nem jelent regényei: *A néma opera* (1943); *Varga kapitány* (befejezetlen maradt, 1943—1944).

Ifjúsági regény: *Atyám* (1920).

Novellás, elbeszélés kötetek: *Panoptikum* (1912); *A francia menyasszony* (1913); *Lancelot* (1914); *A halhatatlan hercegnő* (1914); *Mély hűron* (1914); *Érzelmes könyv* (1915); *A herceg kertjében* (1916); *Pesti bábjáték* (1920); *A pók* (1920); *Nehéz idők* (1924); *Az ember, az asszony és a tolvaj* (1927); *Örök láng* (Emőd Tamással és másokkal, 1931); *Fiatalember békében* (1933); *Hűsz monológ* (1933). Ezek a kötetek (részben) a novellákon, elbeszéléseken kívül tárcákat, karcokat, monológokat is tartalmaznak.

Lakatos László több regénye, novellás kötete ért meg több kiadást. Ebben a jegyzékben csak az első kiadások évszámát tüntettük fel.

A nizzai időszakban írt nagyobb elbeszélések: *Izlandi kaland* (1940); *Fulton* (posztumusz megjelenés — 1970).

Színművek: *Az idegen lány* (1916); *Férj és feleség* (1918); *A menyasszony* (1920); *A nagy komédiánsnő* (1920); *A fakir* (1921); *Négy frakk* (1923); *Fej vagy írás* (1925); *Pajtásházasság* (1928); *Tizennyolc-évesek* (1929); *Valaminek történnie kell* (Drégely Gáborral — 1929); *Lipótváros* (1931); *Lámpaláz* (Stella Adorjánnal — 1931); *Magas cé* (1932); *Április vőlegény* (Bródy Istvánnal — 1934); *Helyet az ifjúságnak* (Fodor Lászlóval—Paul Vulpius álneven — 1934); *A királyné* (1935); *A gazdag ember* (1935); *A láz* (1937); *Vacsora a Ritzben* (1938).

Egyfelvonásosok: *A bécsi táncosnő* (1916); *1870* (1918); *A császár partra szállt* (1919); *A kényes kisasszony* (1921); *A zafirgyűrű* (1921); *Vágóhid* (1928); Külön kötetben is megjelent a következő három egyfelvonásos: *A kényes kisasszony, 1870, A császár partra szállt* (1921).

Operettek: *A pesti lány* (Stella Adorjással, Harmath Imrével — 1928); *Zenebona* (Bródy Istvánval, Harmath Imrével, Ábrahám Pál zenéjével, 1929). *A királyné csókja* (Orbók Attilával, Fényes Szabolcs zenéjével — 1942).

Jelenetek: *A lándzsás* (1916); *Brassói emlékek* (1916); *A királyné* (1916); *Kidoblak az ablakon* (1916); *A tintahal* (1917); *Halló te vagy az édes?* (1917); *Frakkban* (1917); *Családi ünnep* (1917); *A kék kalap* (1918); *Richard* (1918); *Selyemharisnya* (1918); *A hegedűkoncert* (1919); *Bölcsődal* (1919); *A „853-as”* (1919); *Próbáld meg Aladár!* (1920); *Ernő vakmerő lesz* (1920); *Az oroszlán* (1921); *A báró úr* (1921); *Fogadjunk!* (1922); *Esik az eső* (1922); *Rövidzárlat* (1922); *Faust* (1922); *A bunda* (1923); *Párizs? Velence!* (1924); *A szakítás iskolája* (1926); *A doktor úr alszik* (1926); *A párizsi Rotschild* (1927); *Házasság nincs kizárva* (1929); *Pármai Kaland* (1930); *Beugrok a Dunába* (1931); *Házbércsata* (1932); *Dráma két perc alatt* (1933); *Kaland a hidon* (1937); *Hagyjon kibeszélni* (1937); *Édes álmom* (1938); *Az altató* (Magyar Tibor átdolgozása 1957); *Családi rekamié* (Magyar Tibor átdolgozása 1960). Ezek a jelenetek irodalmi igényű kabarékban kerültek színre (pl. Apolló kabaré, Andrássy úti színház, Medgyaszay-színház, Teréz körüti színpad stb.)

Kéziratok: A Széchényi Könyvtár Színháztudományi Osztályán található kéziratok, melyek a budapesti színházak műsoraival egybevetve, nem kerültek színre:

Színművek kéziratai: *Királydráma* (más címe *Balkáni tragédia* — 1937); *Nyakláncpör* (1937); *Hohe Politik* (németül, 1937).

Operettek kéziratai: *Táblás ház* (Bródy Tamás zenéjével), *Szép Helena hazatér* (Nádor Mihállyal, Kubinyi Ernővel, Offenbach zenéjének felhasználásával).

Rövidebb darabok, egyfelvonásosok, jelenetek: *Kisasszonyok*, *A lakoma*, *A második feleség*, *Mit adsz értem?*, *Szanatórium*, *Te és én*, *A cégvezető*, *Jockey Club* (mindegyik évszám nélkül).

Lakatos László legtöbb darabja külföldön is ment.

A nizzai időszakban írt, elő nem adott darabok: *Isten veled dicsőség* (1941), *A másik* (1942 vagy 1943).

Lakatos László dramatizálta 1937-ben Kosztolányi Dezső *Édes Annáját*.

Be nem fejezett önéletrajzából három részlet jelent meg, kettő a Nyugatban (1936), egy *Az Est* hármaskönyvében (1938).

Nizzai levelek. Tárca-sorozat 1939—1944 között. Mindegyik tárcának önálló címe volt, az állandó alcím volt a *Nizzai levelek*. Mintegy

25–30 darabból állt a sorozat, mely az Újságban kezdődött, a 8 órai újságban, majd A mai napban folytatódott, a Független Magyarországnban fejeződött be a Lakatos László halála és Magyarország német megszállása közötti periódusban.

Nizzában írt, meg nem jelent kisregények: *Krog* (é. n.), *The mirror of black marble* (é. n.). A megírás valószínű időpontja 1941–1943.

Rádiójáték: *Ismeretlen ismerősök*. (Kossuth Rádió, 1984. febr. 23. — Lakatos László *Nehéz Idők* c. kötetéből vett satirikus írások Kellér Andor életrajzi bevezetőjével. Összeállította: Geszty Péter.)

Tanulmányok: *Az osztályharc álláspontja* (Szocializmus 1907–1908), *Olasz szocialisták passzivitása* (Szocializmus, 1908–1909), *A magyar vallás* (Szocializmus, 1908–1909); *Jegyzetek a magyar egyházpolitikáról* (Huszadik Század, 1909), *Két új külföldi írás Magyarországról* (Huszadik Század 1909; az első recenziót Lakatos László, a másodikat Jászi Oszkár írta). „*A torlasz*” (Szocializmus, 1909–1910), *Grünwald Béla* (Szocializmus, 1909–1910), *Mezei demokrácia* (Huszadik Század, 1910), *Jegyzetek a szerb kérdéshez* (Huszadik Század, 1910), *Balmazújvárostól a Sajkás kerületig* (Huszadik Század, 1911), *Bosznia–Hercegovina* (Huszadik Század, 1911); *Prágai utazás* (Esztenő, 1917).

10

József Farkas *Mindenki újakra készül* c. négykötetes nagyszabású összeállításában átfogó képet nyújt az 1918-as öszirózsás és az 1919-es szocialista forradalom publicisztikájáról, kultúrpolitikai írásairól és szépirodalmáról. Itt átfogó képet kapunk *Lakatos László 1918–1919-es írásairól* is. Itt nem ismételtem meg azokat a színműveket, melyek az előző fejezetben szerepelnek. Az írások műfaji osztályozása nehéz. A kultúrpolitikai írások között vannak olyanok, melyeknek publicisztikai aspektusuk is van, a publicisztikai művek között is akad olyan, mely a Habsburg-Monarchia kulturális irányítását bírálja. A kultúrpolitikai írások széles palettán mozognak; szerepel benne kritika, válasz kritikára, művészetpolitika, sőt Kaffka-nekrológ is.

Publicisztika: *Pest* (A *diadalmas forradalom* könyve. Bp. 1918. 68–69.); *Elég volt!* (Figaro, 1918. nov. 6.); *A valóságos titkos zenész*. (Figaro, 1919. febr. 16.); *A képviselő úr*. (Április, 1919. febr. 26.); *A bécsi gárdisták*. (Magyarország, 1919. máj. 9.)

Kultúrpolitikai írások: *A Medgyaszay-színház*. (Figaro, 1918. nov. 13.); *Arcibasev* (kritika — Figaro, 1918. nov. 20.); *Az igazi hős* (kritika Lengyel Menyhért előadatlan darabjáról — Figaro, 1918. nov. 27.); *Kaffka Margit* (nekrológ — Figaro, 1918. dec. 11.); *A színház ellenségei*. (Figaro, 1918. dec. 18.); *Férj és feleség* (válasz a kritikákra — Színházi Élet, 1918. dec. 24.); *Operett*. (Figaro, 1918. dec. 25.); *Új színházak*. (Figaro, 1919. jan. 2.); *Aki nem akart*. (Figaro, 1919. jan.

8.); *Az ötvenéves férfi.* (Kritika Hajó Sándor darabjáról — Figaro, 1919. jan. 15.); *Macera.* (Figaro, 1919. jan. 29.); *Tessék dolgozni!* (Figaro, 1919. febr. 19.); *Be kell csukni a magánszíniiskolákat!* (Figaro, 1919. márc. 12.); *Holnap reggel* (Kritika Karinthy Frigyes művéről — Színházi Élet, 1919. márc. 16.); *Az orosz színház.* (Színházi Élet, 1919. ápr. 4.); *Strindberg ajándéka.* (Színházi Élet, 1919. máj. 4.); *Porto-Riche.* (Színházi Élet, 1919. jún. 1.).

Elbeszélések: *Pesti Bábjáték.* (Érdekes Újság, 1918. okt. 31. — Lakatos Lászlónak néhány évvel később regénye is jelent meg ugyanezzel a címmel; lásd a tanulmány 9. pontját); *Egy betű.* (Vasárnapi Újság, 1918. nov. 3.); *A favágó.* (Érdekes Újság, 1918. nov. 7.); *Péter.* (Április, 1918. dec. 11.); *Két szoba.* (Április, 1919. jan. 15.); *A piros kalapos lány.* (Új Idők, 1919. jan. 16.); *A kis sógornő.* (Magyarország, 1919. febr. 12.); *Marika.* (Április, 1919. márc. 5.); *Antónia.* (Érdekes Újság, 1919. márc. 20.); *Hegedűkoncert.* (Érdekes Újság, 1919. ápr. 16.); *Szabó Janka.* (Vasárnapi Újság, 1919. júl. 6.)

11

Lakatos László nizzai időszakában (amíg Franciaország el nem vesztette a háborút) angolul írt novellákat, elbeszéléseket a londoni Lilliput c. folyóiratban. Ezek egy részét álnéven szignálta.

A Lilliputban megjelent művek: *From a Lady's Diary* (24. szám, 1939. jún.); *It is a shame* (25. szám, 1939. júl. név nélkül); *The Love-sick Jasmine* (uo. Leslie Lancaster álnéven); *The Good old Days* (Uo.); *For and Against Sport* (27. szám, 1939. szept. Leslie Lancaster álnéven); *„Tamks, I've a Marvellous Day”* (Uo.); *Diary of a Dressmaker* (28. szám, 1939. okt.); *Rivals* (31. szám, 1940. jan. Harold Masters álnéven); *Interview in Hell* (uo. Leslie Lancaster álnéven); *Travellers in Distress* (32. szám, 1940. febr. Marcantonio Rimini álnéven); *How to Break it off* (36. szám 1940. jún. Marcantonio Rimini álnéven).

12

A bibliográfia összeállításánál nehézségekbe ütköztem. A lexikonok adatai pontatlanok. Így a birtokomban levő könyvek, cikkek, kéziratok keltezéséből indultam ki. Ez azonban korántsem teljes. A hiányzó könyvek, kéziratok vonatkozásában a Széchényi Könyvtár anyagát vettem mérvadónak. Ez nagyon megbízható, bár egy hiba itt is szerepel. Több lexikkal együtt egy évvel megfiatalították Lakatos Lászlót (az eredeti okmányok a birtokomban vannak). A színművek, egyfelvonásosak, jelenetek listája rekonstruálható volt a Széchényi Könyvtár Színháztörténeti gyűjteménye igen gazdag és autentikus anyagából.

Ez a visszaemlékezés már az Irodalomtörténet szerkesztőségében volt, amikor még néhány új adat bukkant fel, részben új publikációk alapján.

Lakatos László Nizzában írt *Ange et Venus* c. darabja két évvel a halála után, 1946-ban színre került Párizsban.

Lakatos Lászlóról írt még: Rónai Mihály András a Népszabadságban (1975), Fedor Ágnes a Magyar Nemzetben (1981), erre a cikkekre én válaszoltam (ugyancsak a Magyar Nemzetben 1981-ben), Bajomi Lázár Endre *Azúrország* c. könyvében (1984), Antal Gábor Bajomi könyvéről szóló recenziójában (Ország-Világ, 1984).

LAKATOS GYÖRGY